

TÜRK ATASÖZLERİNDE İNSAN

Yrd. Doç. Dr. H. Ömer ÖZDEN¹

Giriş

İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar, çeşitli kültür ve bilim alanları oluşmuş ve bu sahalarda değişik eserler verilmiştir. Bu eserler, kendi branşlarıyla ilgili bireysel eser hüviyeti taşımaktadır ve çok önemli kıymeti haizdir. Ancak her birey, meydana getirdiği eserini, içinde barındığı, büyüdüğü, etkilendiği toplumundan da bir şeyler alarak vücuda getirmiştir. Öyleyse bireylere kimlik kazandıran unsurlardan bir kısmı da, o topluluğu bir arada tutan ortak değerlerdir. O halde bireysel eserler içinde dahi, ortak kültürel değerlerin izlerini aramak gereklidir.

Kitleleri ortak değerler etrafında birleştirerek millet yapan unsurlar arasında, dil, tarih, din, ülke, bağımsızlık... gibi değerler bulunmaktadır. Milletleri de birbirinden ayırarak kendine has kılan, dil, din, tarih, sanat, bilim, edebiyat, felsefe, ekonomik faaliyetler, devletin oluşturduğu kurumlar, halkın yıllar içinde vücuda getirdiği folklorik değerler vs. gibi kurumlardan oluşan birer kültürleri vardır.

¹ Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

İnsanlar, yazılı ve sözlü eserlerini ortaya koyarlarken, göze ve kulağa hitap eden sanat faaliyetlerini icra ederlerken, hatta dinî ritüellerini yerine getirirlerken bile, ister bilerek, ister farkında olmayarak, mensubu oldukları milletin zevk, duygu, düşünce ve anlayışıyla hareket ederler. Zira her milletin kendine has bir dünya görüşü, o milleti diğerlerinden ayıran bir edebiyatı, felsefesi...(mesela İngiliz Edebiyatı, Alman Felsefesi vb.) bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki her milletin kendi bünyesinden çıkardığı sanatkârları, mütefekkirleri, bilim adamları, filozofları...vardır ve bunlarla iftihar etmeleri de tabii haklarıdır. Meselâ Fârâbî ve İbn-i Sînâ, birer İslâm filozofu olmakla beraber, onların eserlerinde, içinde yetiştikleri Türk kültürünün izlerini görmek mümkündür. Bu filozoflar, mensubu oldukları Türk milletin kültürel değerlerinin bir kısmını eserlerine yansıtırsalar da ve bu eserler, kısmen Türk kültürünün izlerini taşırsa da bunlar, bu kültürün tamamını temsil etmemektedir; hatta Türk milletini tam anlamıyla tanımaya ve onun kültürel yapısını aktarmaya yetmemektedir. Çünkü şahıslara ait olan eserlerin yazılış gayesi, ilgili olduğu alanın teferruatını, o sahanın metodu ile değerlendirmektir. Bu eserler, belli bir sistem dahilinde, o filozofun ait olduğu kültürün izlerini de taşıyarak, felsefi görüşlerini, fikirlerini temsil etmektedir. Buna göre filozofların kişisel yargılarının, bir milletin veya kültür bütünlüğünün tamamını temsil edemeyeceği aşîkardır. Bu tür ferdi aktivitelerin, o milletin kültürünü zenginleştiren unsurlar olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Öyleyse milletlerin kültürel yapılarını yakından tanımak mümkün müdür?

Böyle bir toptan tanımın imkânını, milletlerin değerler manzumeleri, el ve gönül birliği ile oluşturdukları anonim kültür eserleri arasında aramak gerekmektedir. Bunlar arasında halka mal olmuş edebî ürünler, folklorik unsurlar... vb. bulunmaktadır. Bu ürünler, halk tarafından üretildikleri için aralarında yörelere göre çeşitli farklılıklar bulunması da kaçınılmazdır. Bu farklılıkları, kültürü zenginleştiren estetik öğeler olarak kabul etmekle beraber, bir milletin dünya

görüşünü, hayat felsefesini en iyi aktaran ve ağızlara göre ufak tefek kelime farkları bulunmasına rağmen, aralarında ifade ve anlam benzerliği bulunan atasözlerinin, kültür birliğinin en güzel örneklerinden olduğunu kabul etmekteyiz.

Atasözleri, doğrudan doğruya halkın ortak duygu, düşünce, inanç ve ahlâkî davranış tarzlarını, sosyal ve insanî münasebetlerini, hayata bakışlarını yansıtan, kısa ve özlü, fakat aynı zamanda anlamlı sözlerdir. Şinâsî (1824-1871), atasözlerini, onların düşünce boyutuna dikkat çektiği şu cümlesiyle tanımlamaktadır: “Durûb-ı emsâl -ki hikmetü’l-avâmîdir- , lisanından sadır olduğu milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.”² Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere atasözleri, bir milletin yetiştirmiş olduğu ender şahsiyetler, bilim adamları, filozof gibi aydınlar tarafından değil, bizzat halk tarafından söylenen, hangi millete aitse, o milletin hayata, olaylara, bir bütün olarak evrene bakış perspektifini yansıtan, büyük oranda doğru olan anlamlı olan ve halkın hayat felsefesini yansıtan sözlerdir. Uzun bir tarihî süreçte çeşitli tecrübelerin süzölmüş usareleri olan atasözleri, ifade tarzı olarak gerçekçi bir yapıya sahiptirler. Bu itibarla atasözleri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı problemlerin çözümüne yardımcı olmak görevini devam ettirmektedirler. Çünkü, “atasözleri, çoğu zaman sembol niteliğinde ifadelerden kurulduğu için her devirde ayrı mânâda yorumlanmaya müsaittirler. Bu hususiyetleri ile her devirde geçerli olan hayat anlayışına hitap etme kabiliyetine sahiptirler.”³

Her milletin, kendi hayat görüşünü aktaran atasözleri vardır. Hatta farklı milletlerde anlam olarak birbirine benzeyen atasözleri de bulunmaktadır. Söz gelimi Türk atasözü olan “*İşleyen demir pas tutmaz*” ile İngiliz atasözü

² Şinâsî, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye, İstanbul, 1302, 3. Baskı, s. 4.

³ Bolay, S. Hayri, “Felsefe Meseleleri Açısından Bazı Türk Atasözleri Üzerine Bir Yorum Denemesi”, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl. XXII / 1-2, s.67-68.

“Yuvarlanan taş yosun tutmaz”, anlam bakımından birbirlerini çağrıştırmaktadır. Bununla beraber değişik milletlerin olaylara bakışları, zevkleri, alışkanlıkları, inançları, kültürleri ayrı olduğu için, temas edilen konular aynı olsa da söyleniş biçimleri ve anlatım farklılıkları, atasözlerine bir millîlik özelliği kazandırmaktadır. “Dolayısıyla atasözleri millî varlığın, millî hayatın, millî kültürün, milletçe inanış ve düşünüşün, kısacası millî değerlerin bir ma’kesidir.”⁴ (yansımasıdır).

Eğitici, öğretici, kişileri hedef almaksızın genel söylemlerle eleştirici, etkileyici ve hepsinden önemlisi tarihin derinliklerinden getirdiği tecrübelerin özlü anlamları üzerindeki düşündürücü özellikleri dikkate alındığında, Şinâsî’nin tanımlaması da göz önünde bulundurularak, atasözlerinin adeta bir millî tefekkür biçimi olarak görülmesi yanlış olmasa gerektir. Türk atasözlerini de bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir.

Türk atasözlerinde sevgi, hoşgörü, eğitim, yardımlaşma ve dayanışma, dostluk, Türk toplumunun genel karakteristiği, inancı, ahlâkı, estetiği, düşünce dünyası saklıdır. Hiç şüphe yok ki diğer milletlere ait olanlar gibi, Türk atasözleri de söyleyenleri belli olmadığından dolayı Türk halkının ortak düşünceleri konumunda olup, Türk toplumunun hayata bakışını, olaylara yaklaşım metodunu, ahlâkî değerlerini, estetik tavrını, kısacası hayat anlayışını yansıtan bir “halk felsefesi” olarak görülmelidir. Bu itibarla, kısa ve kesin hükümlerden oluşmalarına, ifade ediliş tarzı veya biçim özellikleri bakımından felsefeye uygun olmamalarına rağmen, anlatım tarzı ve içerdikleri anlamları, onları felsefî kategoride de değerlendirme gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, esasen atasözleri bir anda söylenmiş süslü sözler değil, aynı türden olaylar hakkında edinilen tecrübeler ve derin düşünceler sonucunda ulaşılmış özlü ve kısa ürünlerdir. Hatta Veled İzbudak,

⁴ Bolay, a.g.m., s. 67.

Türk atasözlerinin sadece olaylara ve tecrübelerle değil, aynı zamanda oldukça önemli dayanaklara bağlı olan hikmetler olduğunu iddia etmektedir. Buna göre geçmişte pek çok söz söylenmiş olmasına rağmen bunların büyük bir kısmı çoğunluk tarafından kabul görmezken, bunlar arasından bir bölümü süzülerek gelmiş ve genel kabul görmüştür. İzbudak'a göre, bunun sebebi de atasözlerindeki kutsallıktır. O, bu kutsiyetin, Türk diyarlarına zaman zaman gelmiş olması muhtemel peygamberlere ait mukaddes kitapların ve hakimlerin sözlerinin anlamaları olmasına dayanabileceği gibi, atasözlerinin, belki de bu kitaplardan alıntılar olabileceği kanaatini taşımaktadır. Ona göre, *Oğuz Tôresi*⁵ veya *Türk Tôresi*'nin ilkeleri de atasözlerinin içindedir. Bu itibarla o, "*Atalar Sözü*" kitabının her evde bulunması ve her Türk'ün okuması gereken kutsal bir eser olduğu görüşündedir.⁶

Bu ilginç değerlendirmenin mümkün olabileceği ihtimalini, her topluma bir peygamber gönderildiğine dair bilgiden dolayı kabul etmekle beraber, millete mal olmuş bu sözlerin, folklorik değerinin daha ağır bastığını ve asırlar boyu edinilen tecrübelerin söze yansımış ifadeleri olarak kabul edilmesi gerektiğini, hatta bir milleti anlamak için, atasözleri, örf ve adetler, şiirler, destanlar, halk hikâyeleri gibi folklorik değeri de olan unsurlara müracaat etmenin, sadece olayların aktarıldığı anlamda olmamak kaydıyla, gerçek anlamda tarihe başvurmak anlamını taşıdığını düşünüyoruz. Bir kültür ve medeniyet varlığı olan insanı tanımının ve ürettiklerine anlam yüklemenin yegane yolu, onun tarih içinde

⁵ Veled İzbudak tarafından burada telaffuz edilen "Töre" kavramı. Eski Türk Dini'ni ifade etmek için kullanılmış olsa gerek.

⁶ İzbudak, Veled, *Atalar Sözü*, Devlet Basınevi, İstanbul, 1936, s. 4-5. Veled İzbudak, Fatih Kütüphanesi'nde 1934 yılında, Mevlânâ Şemseddin adındaki bir tıp bilgine ait olan "*Atalar Sözü*" kitabını bulmuş, sadeleştirerek ve eklemelerde bulunarak 1936 yılında neşretmiştir. İzbudak, bu kitabın bizde yazılmış en eski atasözleri kitabı olduğunu belirtmektedir. Bkz. İzbudak, a.g.e., s. 3, 6.

ürettiği dil, sanat, ahlâk, inanç, estetik gibi duyguya, düşünceye, zevke ait kültüre dönmek ve onu incelemek olsa gerektir

Atasözlerini sadece birer folklör kültürü olarak da değerlendirmemek gerekir. Bu kadar engin tecrübelerin ürünü olan atasözlerimiz incelendiğinde çok ince bir mantığın ürünü oldukları ve hayatın her alanı ile alâkalı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla atasözlerimizin sosyal bilimler ve düşünce bilimleri açısından yorumlarının yapılması gerekmektedir.

Yukarıda Şinâsî'nin tarifinden söz ederken, atasözlerinin halka ait hikmetli sözler olduğuna işaret etmiştik. Esasen bizim yapmak istediğimiz de budur; yani atasözlerine felsefi açıdan bakıp, bakamayacağımızdır. Gerçekten de atasözlerinin bir çoğunda derin anlamlar bulunmaktadır. Ancak, burada öncelikle ele alınması gereken husus, kalıplaşmış ifadelerden ibaret olan atasözlerine, felsefi bakışla yaklaşmanın nasıl mümkün olacağıdır. Eğer bu yapılabilirse, halkın hayata bakışı ve hayat felsefesi de tesbit edilebilir; böylece bireysel eserlerdeki millet etkisi de ortaya çıkarılabilir.

Bu durum, atasözlerinin yapısı gereği bir hayli güç olmakla beraber, atasözlerinin doğrudan veya dolaylı olarak -hiç değilse konu itibarıyla- felsefeyi ilgilendirebilecek olanlarını seçip yorumlamakla aşılabılır. Bu bakımdan, böyle bir çalışmada dikkat edeceğimiz ilk ve önemli husus, konu bakımından atasözlerinin seçimi olacaktır. Atasözleri, her alanda değerlendirilip yorumlanabilir. Ama, yukarıda belirtmeye çalıştığımız sebepten ötürü, felsefi değerlendirmeye tabi tutulmaları, en müşkül olanı olsa gerektir. Zira atasözleri, anlamlı olmakla birlikte, her düşünce ve her bilgi felsefe sayılamayacağı gibi, her atasözünün felsefenin konuları arasında yer alması ve dolayısıyla felsefe sahasında değerlendirilmesi de söz konusu değildir. Ama bu, onların başka alanlarda ele alınamayacağı anlamına

da gelmemelidir. Söz gelimi, “Denize köprü atılmaz” veya “Delik kapta su durmaz” atasözleri oldukça anlamlıdır. Bunlar felsefi düşünceye konu edilemeseler de başka alanlarda örneğin psikolojik bağlamda incelenebilirler.

O halde, bu tür bir çalışmada, felsefi açıdan düşündürücü özellikleri olan, olaylara ve insanla ilgili ahlâkî, psikolojik, sosyolojik konulara eleştirel tarzda bakan, onun bilgisine değinen ve insanın hayata bakışı açısından değerlendirilebilecek olan atasözlerini ele alıp incelemek zorunluluğu bulunmaktadır.

Diğer taraftan, felsefedeki, problemleri analiz etme ve çözüm arama yöntemi veya tekniğinin atasözlerine uygulanamaması da atasözlerinin felsefi bakışla irdelenmesini güçleştirebilir. Zira, atasözlerinden her biri kısa ve kesin hükümlerden oluşan çözümler veya sonuçlardır. Bu, bir güçlük olarak görünüyorsa da atasözleri, onların söylenmesini gerektiren problemlere cevap olarak söylendiği ve bizim de bu problem ya da sorunun ne olduğunu merak etmemize yol açacak mahiyette olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca, felsefede soruların önemi kadar, bu sorulara mantıklı ve doğru cevaplar aramak, buradan hareketle problemlere çözüm önerileri sunmak da aynı değerde önemli olsa gerektir. Bir taraftan sorgularken, bir yandan da cevaplar vermek zorunluluğu görülmektedir. Atasözlerine bu açıdan bakıldığı zaman, atasözlerinde ortaya konulmuş hükmün veya cevabın hangi problem etrafında şekillenmiş olabileceği düşünülecek, bunun ne olduğu araştırılmaya çalışılacak ve böylece, bu kısa hükümlerin arka planlarının neler olabileceği tesbit edilmiş olacaktır. Unutmamak gerekir ki her atasözü, yaşanmış tecrübelerin özlü ifadeleri olup, onların geniş arka planları bulunmaktadır.

Biz bu çalışmamızda, bir yandan çeşitli yönleriyle insanı ele alan, insan gerçeğini ortaya koyan atasözlerimizi felsefi bakışla ele almaya çalışarak, atasözlerimizin insana nasıl yaklaştığını ve insanı insan yapan özelliklerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışırken, bir taraftan da atasözlerimiz vasıtasıyla Türk kültürünün felsefi bir boyutunun bulunup bulunmadığını tesbit etmeye gayret edeceğiz.

1. Türk Atasözlerinde İnsan:

İnsan ve insanla ilgili sorular, onun var olduğu andan itibaren merak edilen ve cevap aranan problemlerdir. Bunlar, ilk bakışta kolay gibi görünen, ancak cevabı pek de kolay olmayan sorulardır. Cevabın kolay olmayışı, soruları soranla, bunlara muhatap olanın aynı olmasından dolayıdır. Bu, bir bakıma “ben”in, yine “ben”i sorgulaması, ne olduğunu araştırması anlamına gelmektedir. İnsan, baştan beri merak ettiği kendisi ve çevresiyle ilgili problemlere çözümler aramış, araştırma ve incelemeler yapmış, çoğu zaman cevapları bulduğuna inanmıştır. Bununla birlikte insan ve problemleri var olmaya devam ettiği sürece, cevapların aranması da bitmemiştir ve bitmeyecektir.

İnsanlık tarihi içerisinde sözünü ettiğimiz, insanın kendisi ve onun çerçevesindeki konular, din, felsefe ve bilimin araştırma alanlarında yer almıştır. Her biri kendi metodolojisi ve terminolojisi çerçevesinde problemlere yaklaşmıştır. Hiç şüphe yok ki, bu üç farklı alanda, zaman zaman benzer, zaman zaman da değişik sonuçlara ulaşılmıştır.

Tanımlanmaları güç olan alanlardan biri olarak din, “ferdî ve içtimâî yanı bulunan, fikir ve tatbikat açısından sistemleşmiş olan, inananlara bir yaşama tarzı

merak edileni aramak, bulmak ve açıklamak çabasında olmasıdır. Farklı tarafları ise; dinde, merak edilenlerin en azından bir kısmının insanüstü kaynaktan hazır olarak bildirilmesi söz konusudur ve dinde asıl olan, inanmadır. Bilim, inanmaya değil, isbata dayalıdır. Felsefe ise, diğerlerinin sonuçları da dahil olmak üzere, varolan her şey hakkında felsefi bakışla, sistemli ve kuşatıcı değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır.

Aralarında farklı yaklaşımlar olsa da hakikatin üç yönünü gösteren bu alanları, birbirlerinden çok kesin çizgilerle ayırmak mümkün görülmemektedir. Tarihin her devrinde bu üç alan, birbirlerine destek olmuşlar, bilgi alış-verişinde bulunmuşlardır. Özellikle felsefe ile din arasında çok yakın bir ilgi bulunmaktadır. Feylesofu'l-Arab ünvanıyla tanınan el-Kindî, felsefe ile dinin yakınlığından bahsederek, dinde felsefeye geniş yer bulunduğuna işaret etmektedir.¹¹ Felsefe, din ve bilim birbirlerinden müstakil hale getirilmeye çalışıldığında veya felsefenin dinle bir ilgisinin bulunmadığı iddia edilerek dinden soyutlanmaya çalışıldığında insanlık, ciddi problemler yaşamıştır. Bunun en belirgin örneği, Orta Çağ Avrupası'dır. Bu uzun zaman diliminde 'Patristik Dönem' adı verilen felsefe hareketleri istisna tutulursa, kilise dışında oluşan her türlü felsefe ve bilim hareketi, yine kilise tarafından Hıristiyanlık adına engellenmiş, olabilecek her türlü gelişme girişimi engellenmiştir. Kilise baskısı, Rönesans hareketine rağmen devam etmiştir; Bruno'nun yakılarak öldürülmesi, Galilei'nin aynı akıbete uğramaktan, bilimsel düşüncesinden vazgeçtiğini açıklamasıyla kurtulması, bu tutumun örnekleri olarak gösterilebilir.¹² Oysa bu üç alanın birbirinden destek aldığı devirler, aydınlanma devirleri olarak görülmüştür. Orta Çağ İslâm medeniyeti de

¹⁰ Bilimin değişik tanımları ve dinle olan ilgisi hakkında geniş bilgi için bkz. The Encyclopedia of Religion, Volume: 13, s. 122 vd.

¹¹ el-Kindî, Felsefi Risaleler, Terc. Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 5-6.

¹² Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1980, 4. Baskı, s. 181 vd; s. 229 vd.

sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur.”⁷ Din, insanların inanç dünyasında merak ettikleri konulara cevap vermektedir; bu konular arasında Allah, melekler, ahiret hayatı...gibi inanç alanını ilgilendiren bahislerin yanında, kâinat, varlık, dünya hayatına dair merak ve hayret uyandırıcı bahisler de bulunmaktadır.

Tam bir tanımının yapılması zor olan alanlardan biri de, felsefedir. Bu zorluğuna rağmen yapılan tanımlar dikkate alındığında felsefe, insanın bilgi temeline dayalı olarak varlıklar, kendisi ve başkalarıyla ilgili çeşitli problemleri, sistemli, tutarlı bir şekilde ve mümkün olduğu ölçüde ihatalı, şümulü, genel bir tarzda ve bütünlüğü içerisinde ele alıp çözümleme gayretini ifade etmektedir.⁸ Burada asıl olan, felsefi yaklaşımdır. Felsefi yaklaşım, herhangi bir problemi “dile getirme, açıklığa kavuşturma, kaynaştırma, bütünlleştirme ve değerlendirmeden ibarettir.”⁹

Bilim ise, yine var olanlar hakkında tecrübe ve deneyi kullanarak kesin, değişmez, herkes için geçerli olan gerçekleri açığa çıkarmaktan ibarettir.¹⁰ Bilimin de kendine özgü metodları, kanunları bulunmaktadır. Bilim de insanın tabiatla ilgisinden doğan problemleri çözme, insana daha rahat bir yaşam sunmanın arayışı içindedir.

Bu alanlardan üçünün de ortak tarafı, her birinin kendine ait yöntemlerinin bulunmasına rağmen, her üçünün de benzer ve hatta aynı konuları, bilinmeyi,

⁷ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1990, s. 5; Din hakkındaki değişik tanımlar için bkz. *The Encyclopedia of Religion*. Ed: Mircea Eliade, Macmillian Publishing Company, New York, 1987, Volume: 12, s. 283-286.

⁸ Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 2-3; Erdem, Hüsneddin, *Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti*, Konya, 1997, s. 20-21.

⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, s. 4.

bunun bariz örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık olarak altı asırdan fazla bir dönem bilim ve felsefenin öncülüğünü yapmış olan İslâm medeniyeti, Osmanlı medreselerinden felsefi bilimlerin çıkarılması ile yalnızca naklî bilimlere yönelmiş ve skolastik bir dönem yaşanmaya başlanmıştır.¹³ “Osmanlı Medreselerinde ilmin sönmesi, felsefenin tedrisattan kaldırılmasıyla vukubulmuştur.”¹⁴ M. Korlaelçi'nin de belirttiği gibi, gerçek felsefenin, bugünkü kültürümüz için de aynı önemi taşıdığı, felsefe ile desteklenmedikçe bilgilerin nakilden öteye geçmeyeceği, reddedilmemesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵

İster olumlu, ister olumsuz anlamda olsun, tüm bu çabalar, insan tarafından, insan için gerçekleştirilmektedir. Öyleyse, konuya insanın nasıl bir varlık olduğu sorusuyla başlamak gerekir. Bilindiği gibi Aristoteles'e göre insan, diğer varlıklardan aklıyla, düşünmesiyle ayrılan bir varlıktır. Buna göre, insanı insan yapan şey, aklıdır. İnsandan başka hiç bir varlıkta akıl yürütme bulunmamaktadır.¹⁶ Bu durum Türk atasözlerinde de aynıdır: “Akıl, kişiye sermayedir”¹⁷, “Akıl olmayınca başta, kuru kafa neyler?”, “Akıl olmayınca ne yapsın kuru sakal?” gibi atasözlerimiz, insanda en önemli gücün, akıl olduğunu vurgulamaktadır.

¹³ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, Mîzânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ebak, Terc. Orhan Şaik Gökyay, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 9 vd.

¹⁴ Korlaelçi, Murtaza, “Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefenin Yeri”, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yayını, Ankara, 1993, Sayı: 7, s. 33.

¹⁵ Bkz. Korlaelçi, a.g.m., aynı yer.

¹⁶ Aristoteles, Ruh Üzerine, Terc. Zeki Özcan, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1999, K. III, Bl. 10, 433a 10, s. 197.

¹⁷ Buradan itibaren çok sık atıflarda bulunacağımızdan dolayı, kullandığımız atasözlerinde tek tek kaynak göstermek yerine, onları tesbit etmek için müracaat ettiğimiz kaynak eserlerin bir listesini sunmayı tercih ettik. Aksoy, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Atasözleri Sözlüğü 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1971; Gözler, H. Fethi/ Gözler, M. Ziya. Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1982; İzbudak, Veled, Atalar Sözü, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936; Şinâsi, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye, İstanbul, 1302, 3. Baskı; Türk Atasözleri ve Deyimleri, Milli Kütüphane Başkanlığı, MEB. Yayınları, c. 1, İstanbul, 1992; c. 2, 1993; Yurtbaşı, Metin, Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Özdemir Yayıncılık, Ankara, tarihsiz.

Akıl sahibi olmak, insanların ortak özelliğidir; atasözlerimize göre de “Akıl, Allah vergisidir” ve hatta “Akıl için yol birdir.” Buna göre akıl, tıpkı rasyonalistlerin dediği gibi, doğustandır; yani atasözlerindeki ifadeyle Allah vergisidir. Bu akıl, var olmak bakımından herkeste bulunmasına rağmen, Farabi'nin ifadesiyle “müstefad”¹⁸ olan akıl (yani kazanılmış olan akıl) ve bu çerçevede mantık kurallarına göre veya edinilen tecrübelerle göre aklın işleyiş tarzı, insandan insana farklılık arz eder. “Akıl, akıldan üstündür”, “Akıl ile herkes fetva veremez”, “Her akıl bir olsa, deveyi yeden, koyunu güden bulurtmaz” atasözleri, hem insanların farklı yetenekler kazandıklarına işaret ederken, hem de toplum hayatındaki değişik türden iş bölümlerinin kazanılan bu farklı yeteneklere göre taksim edileceğini vurgulamaktadır.

Atasözlerimize göre, “Akıl yaşta değil, baştadır.” İnsanın akıllı olması, yaşıyla orantılı olmadığı gibi, bir cevher olmak itibarıyla sonradan kazanılabilir bir güç de değildir. Akıl sahibi olarak doğmayan bir insan, sonradan akıl kazanamaz; ancak doğuştan akli yetenekleri olan bir insan, ilerleyen zaman içinde bu yeteneğini daha iyi bir duruma getirerek geliştirebilir. Dolayısıyla bu atasözümüz, doğuştan akıl ile, kazanılmış akıl, yani akli kapasitedeki artış arasında kurulabilecek bir öncelik ve sonralık ilişkisine cevap teşkil edebilir. “Akıl pazarda satılmaz” atasözü de bunu doğrular niteliktedir. İnsanların yaşlandıkça daha çok olgunlaşması ve aklını daha iyi kullanması gerçeği ise, aklın sonradan kazanıldığını değil, var olan aklın tecrübelerle ve onu kullanmakla daha iyi işler hale getirilmesinden başka bir şey değildir. Nitekim, büyük Türk filozof ve hekimi İbn-i Sîna da, kırk yaşından itibaren insanın ruhî ve akli melekelerinin olgunlaşp

¹⁸ Fârâbî'ye göre kazanılmış akıl, insan aklının en üst seviyesi olup, aktedilebilirleri (ma'kulât) kavramaya müsait olan akıldır. Bkz. Farabi, Ebû Nasr, Ârâu Ehli'l-Medîneti'l- Fâdila, Nşr: Albert Nasrî Nâder, Beyrut 1991, 124-125; Müstefad akıl ve diğer akıllar hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, İbrahim Hakkı, Farabi'de Metafizik Düşünce, İstanbul, 2000, s. 215 vd.

kuvvetlenmesini, aklın düşünmesine, düşündükçe üretmesine, zor problemlerle uğraşıp çözüm aramasına bağlamaktadır.¹⁹ İbn-i Sînâ'nın bu tesbitinin atasözlerimizde de geçerli olduğunu görüyoruz. Bir atasözümüzdeki “*Akıllı, tecrübe ile kemal bulur*” ifadesi, bunun en güzel örneğidir.

Öyleyse akıllı, kendini düşünce ve bu düşüncelerin aksettiği fiil ve davranışlarda gösterir. “*Dünya bir gemi, akıl yelkeni, fikir dümeni, kullan kendini, göreyim seni*” atasözü de buna işaret etmektedir. Akıllı insan her olayı değerlendirmesini ve dersler çıkarmasını bilendir. “*Akıllı, edebi, edepsizden öğrenir*” atasözü, aklın tam bir değerlendirme ve karar verme mekanizması olduğunu, olumsuzluklardan bile olumlu bir sonuç çıkarılabileceğini gösteriyor.

Aklın aktif görevlerinden biri, düşünmedir. Bilindiği üzere Descartes, varlığı düşünmeye bağlayarak insanın gerçek değerinin, düşünme ile bağlantısına da işaret etmektedir.²⁰ Türk atasözlerinde akla verilen önem de bizi, insanın varlığı ile düşünmesinin adeta eşdeğer tutulduğu sonucuna götürüyor.

Diğer taraftan, düşünme, aynı zamanda insanın kararlı olmasında, seçme ve yapma hürriyetini kullanmasında da etkilidir. “*Düşüne düşünme görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi*” ve “*Düşünmeden söyleme*” atasözleri, çok düşünüp sağlam karar vermenin önemine işaret etmektedir. Ancak, çok düşünmeden maksat, uzun zamanlı düşünme anlamında olmasa gerektir. Burada gaye sağlıklı düşünmenin önemini vurgulamaktır. Süre bakımından uzun olan düşünceler, sonuç itibariyle insanı kararsızlığa götürebilir. Bu durum, “*Atı alan(ın) Üsküdar'ı geçmesi*”ne sebep olabileceği gibi, aynı zamanda insanın karar verme hürriyetinin de elinden

¹⁹ İbn-i Sînâ, en-Necât, Mısır, 1938, s.180.

²⁰ Bkz. Özden, H. Ömer, İbn-i Sînâ-Descartes- Metafizik Bir Karşılaştırma, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 151-156.

gitmesine yol açabilir. Gerçi seçenek fazla, fakat tercih sebebi yoksa, seçme işini yapmama da bir seçenek olarak görülebilir. Zira seçme seçeneğinin karşısında, seçmeme seçeneği bulunmuyorsa, burada bir seçmeden söz edilemez. Hürriyet, bir taraftan seçme, diğer taraftan da seçmeme gücüne sahip olmak ve bu iki seçenekten birini seçebilmeyi ifade eder. Bununla birlikte, “Akıllı düşününceye kadar, deli oğlunu everir” atasözü ve bu anlamdaki bir çok atasözümüz, bir çok seçenek karşısında kalındığında, hiç bir tercih sebebi de yoksa, asla kararsız kalınmamasına, yani bir kayıtsızlık hürriyeti sergilenmemesine dikkatleri çekmektedir. Aksi takdirde “Buridan’ın eşeği” misalindeki durumu yaşamamak elde değildir.²¹ O halde akıllı insan, kararlı ve kişilikli olmalıdır.

Türk atasözlerinde pek çok özelliklerine temas edilen insan, hiç bir şekilde olduğundan fazla gösterilmemiş, insanüstü ifadelerle değerlendirilmemiş, gerçekçi bir yaklaşımla tanıtılmıştır. “İnsan beşer, kuldur şaşar”, “İnsan hatasız olmaz” atasözleri, insanın her zaman hataya düşebileceğini, hatta yanlış yapmanın insanın en önemli özelliklerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Kimi zaman insanlar, noksanlıklarını ve bundan dolayı ortaya çıkabilecek hatalarını görmezden gelerek kendini beğenebilir veya kibirli bir edaya bürünebilir. Oysa bu, insanı, insanî olandan uzaklaştırabilir. Bunun aksi olan temen iş insanı, kışpatuluz, yavutlu. “Allah mütevazi olanı yüceltir, kibirli olanı alçaltır”, “Alçak uçan yüce konar; yüce uçan alçak konar” atasözleri insanın sergilemesi gereken tavrı ifade etmektedir.

²¹ İnsanın seçme hürriyeti hakkında geniş bilgi ve kayıtsızlık hürriyeti ile ilgili bu örnek için bkz. Öner, Necati, İnsan Hürriyeti, İstanbul, Selçuk Yayınları, 1982, s. 9-19.

2. İnsanı Tanımının Yolu:

İnsan, bilen bir varlıktır. Ancak onun bilmedikleri, bildiklerinden daha fazladır. Bilmediği şeylerin başında . belki de en fazla bildiğini sandığı kendi “ben”i gelmektedir. İnsanın kendisini tanıması ve bilmesi problemi. İlk Çağ’ın ünlü simalarından Sokrates tarafından dile getirilmiştir. O, insanın kendisini bilme çabası içinde olması gerektiğini, bunu yapabilmek için de ruhun mümkün olduğunca kendi içine kapanmaya, kendine dönmeye, bütün bilincini kendi içine çevirmesine ve sadece kendisine güvenmesine bağlı²² olduğunu ifade ederek bu durumda olan insanın, kendisiyle uyum içinde olacağını,²³ bunun da insanı mutluluğa götüreceğini belirtmektedir. Sokrates’in, her şeye rağmen bu kendisiyle uyumlu olma idealini gerçekleştirdiğini ve bu uğurda canını bile feda ettiğini görüyoruz. Ancak bunun, bir ideal olmaktan çıkarılıp fiiliyata aktarılması o kadar da kolay görünmemektedir. Bu zorluğa bir atasözümüzde, “*insanın kendi mahiyetini bilmesi ne güçtür*” diye işaret edilmiştir. Burada ortaya çıkan esas güçlük, hem bilen(süje), hem de bilinen(obje) konumunda bulunan bir insanın, kendi iç dünyasını objektif olarak değerlendiremeyeceğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, insanın bazen kendisinden bile gizlemek istediği daha doğrusu kendisine bile itiraf etmek istemediği durumlar olabilir. Ancak, nihayetinde bu, her insanın kendi iç dünyası ile ilgili olduğu var sayılarak herkesin kendi mutluluğunu yine kendisinin tesis edeceği anlayışına terk edilebilir.

İnsanın kendisini tanıması ne derece güçse, başkasını tanıyıp bilmesi daha da zordur. Çünkü, “*İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışındadır.*” İnsan, kendisini gizlemesini bilir; bu bakımdan duygu ve düşüncelerini anlamak kolay

²² Bkz. Eflatun, Phaidon, Terc: Suut Kemal Yetkin- Hamdi Rağıp Atademir, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1997. 67 c, s. 21, 83 a. s.58-59.

²³ Eflatun, a.g.e., 115 b.c. s. 126.

değildir. Atalarımız bunu, “İnsanı görürsün, yüreğindeki ne bilirsin” demekle ortaya koyuyorlar. Bununla birlikte bu atasözünden anlaşılan bir başka husus, asıl olanın içsel olana yönelmek olduğudur. Felsefe, tasavvuf ve psikolojide asıl olan da insanın iç dünyasını anlamaktır. Bununla birlikte, unutmamak gerekir ki, insan ruhunda meydana gelenler, tamamen subjektiftir. Bu yüzden, insanın iç dünyasında cereyan eden olayları anlamak zordur. İnsan ruhunda cereyan edenlerin tahlil edilebilmesi ve onun anlaşılabilmesi, insanın kendisini anlatması ile, bu da duygu ve düşünceler yoluyla gerçekleşebilir; duygu ve düşünceler ise, eyleme aktarılmadığı veya söz ve mimikle ifade edilmediği sürece anlaşılamazlar. Fakat, her duygu ve düşünce, insan doğasının gereği olarak bir şekilde dışa yansımaktadır. Bu konuda mitolojideki “Midas’ın kulakları” örneği oldukça ilgi çekicidir. İnsanı anlamak tam anlamıyla mümkün olmasa da insanı konu alan yukarıda sözünü ettiğimiz bilimler, insanı bütünlüğü içerisinde ele alıp tanımaya çalışmaktadırlar.

Türk atasözlerine göre de, fikirler ve duygular, sadece eyleme aksedince anlaşılabilir. “Bir insanı tanımak için ya alış veriş etmeli veya yola gitmeli”dir. Menfaatler, insanın gerçek yüzünü ortaya çıkaran en kısa yoldur. Zira bu tür ilişkiler, saklamaya çalışsalar da insanların gerçek niyetlerinin ne olduğunu açığa çıkarır. Nitekim, Ziya Paşa da bu mahiyette,

“Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz;
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde”²⁴

beytini söylemiştir.

²⁴ Akyüz, Kenan, Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ziya Paşa, Terkiib-i Bend, Ankara, 1970, 3.baskı, s.46.

3. Türk Atasözlerinde İnsanın Fizyolojik Ve Psikolojik Yapısı:

Türk atasözlerine bakıldığında, insanın bir ruh, bir de bedenden oluştuğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır. İslâm ve Batı felsefelerinde de insanın, ruh ve bedenden ibaret olduğuna işaret edilmektedir. Ancak, iki kültür arasında, ruh ve beden münasebetine dair bazı algı ve izah farklılıkları da bulunmaktadır.²⁵

²⁵ Biz burada iki farklı kültürden birer temsilcinin ruhla ilgili görüşlerine kısaca yer vererek aradaki farkı belirtmeye çalışacağız. Ruh-beden birlikteliğini kabul eden İslâm filozofu İbn-i Sînâ'ya göre ruh, kendisi cisim olmadığı halde cismi harekete geçiren, akli ve manevî bir cevherdir. (Bkz: İbn-i Sînâ, "Risâle fi'l-Hudûd", Tis'a Resâil, İstanbul, 1298(H.), s. 288; İbn-i Sînâ, "Mebhasu an el-Kuvâ en-Nefsîyye", Ahvâlü'n-Nefs, tahkik ve neşr eden: Ahmed Fuad el- Ehwânî, Mısır, 1951, s. 174.) İbn-i Sînâ, ruhla beden arasındaki münasebeti, Güneş'le onun ısı ve ışığı arasındaki ilgiye benzetmektedir; ışığın ve Güneş'in birbirini tamamlaması gibi birbirlerini tamamlamaktadırlar. (Bkz: İbn-i Sînâ, en- Necât, s. 192.) Beden, maddî niteliklidir, ruh ise sürettir. Verdiği bedene hem hareket, hem de kişilik ve ferd olma özelliği kazandırır. (Bkz: İbn-i Sînâ, en-Necât, s. 192; Ahvâlü'n-Nefs, tük. ve neşr: A. Fuad el- Ehwânî, Mısır, 1952, s. 96, 98.) Dolayısıyla da bedenc canlılığını kazandıran ilke, ruhtur. İster bedenini organları tarafından yapılan füllerde olsun, isterse birtakım idrak ve hezeyanlarda olsun, ister düşüncede olsun hepsinde ruhun tasarrufu ve etkinliği söz konusudur. (Bkz: Ahvâlü'n-Nefs, s. 95.) İbn-i Sînâ'ya göre ruh, bedenle birlikte meydana gelmesine rağmen (Bkz: en-Necât, s. 192.) ruhun varlığının devamı, bedene bağlı değildir. Ruh, bedenim ölümlü ile ölmez, hayatiyetini devam ettirir. (Bkz: İbn-i Sînâ, "Risâle fi Marifeti'n-Nefsi'n-Nâtika", Ahvâlü'n-Nefs, Mısır, 1952, s. 186.) Batı felsefesinin önemli filozoflarından Descartes'a göre de insan, biri yer kaplayan cevher olan beden, diğeri de düşünen cevher olan ruh'tan meydana gelmiş bir varlıktır. (Bkz: Descartes, Rene, Felsefenin İlkeleri, Terc: Mehmet Karasan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1988, s. 60,61.) Ona göre insan, bütün özü, düşünme olan ve var olmak için hiçbir mekâna ve maddî hiçbir şeye ihtiyacı olmayan varlıktır, dolayısıyla da insanda asıl olan ruhtur, çünkü insanı hayvandan ayıran yegane ayırıcı nokta, insanda ruh bulunmasıdır. Ruh, bedenden tamamen farklıdır ve beden olmadan da varlığını devam ettirebilir. (Descartes, Metod Üzerine Konuşma, Terc: Mehmet Karasan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1986, s. 35-36.) Descartes, insanda canlılığın kaynağı olarak ruhu değil, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi damarlarda dolaşan kan'ı kabul etmektedir, ruh ise düşünmenin kaynağıdır. Bundan dolayı o, insanın bedeninin fonksiyonları ile, ruhunun fonksiyonlarını birbirinden tanımlıyı ayırmaktadır. Yürüten, beslenen, nefes alan, bedendir; bedene sıcaklığı veren, kandır ve bedeni harekete geçiren ise kanın beyinle irtibat kurup kas ve sinirler üzerine etki etmesidir. Düşünen, duygulanan, duyuları alan ise, ruhtur. (Descartes, Ruhun İhtirasları, Terc: Mehmet Karasan, Ankara, 1991, s. 7 vd.) Bir çalışma birliği içinde bir arada bulunan ruh ve bedenim, her bakımdan ayrı oldukları görülmektedir. Ruh, yalnızca acıları, sevinçleri algılayabilmek için bedende bulunur ve bedenle olan irtibatını da beyin vasıtasıyla kurar. (Descartes, Ruhun İhtirasları, s. 28-30; İlk Felsefe Üzerine Metafizik Düşünceler, Terc: Mehmet Karasan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1967, s. 211.) Bundan başka bedenle ruh arasında bir ilgi bulunmamaktadır. Bedenin terkibi bozulup da artık kalp, bedene kan pompalayamaz hale gelince, beden çalışamaz hal alınca, kıscacası bedenim fonksiyonları durunca, ruh da bedeni terk eder. (Descartes, Ruhun İhtirasları, s. 8-9, 28.) Ancak ruh, mahiyet itibarıyla bölünmez olduğu için beden olmadan da yaşamaya devam eder. Ruhun özü ile Tanrı'nın özü arasında benzerlikler bulunmaktadır; ruh, Tanrı'nın aklının bir parçasıdır; onun

Türk atasözlerinde, insanın ruhuyla bedeni arasındaki irtibata temas edilmesine rağmen, insanın ruhî tarafı daha vurgulu olarak dile getirilmiştir. Bu da insanın duygusallığıyla örtüştürülerek, atasözlerinde daha ziyade “gönül” tema’sı çerçevesinde işlenmiş veya ifade edilmeye çalışılmıştır.

İnsanın fiziksel ve ruhsal yapısına dikkat çeken bir çok atasözünden birinde her iki yöne birden işaret edilerek “*İnsan demirden sert, taştan berk, gülden naziktir*” denilmiştir. Bazen en sıkıntılı ve kötü olaylara bile katlanabilen, ızdırap ve acılara göğüs gerebilen insan, bazen de en ufak bir sözden incinmekte, gönlü kırılmaktadır. İnsanın bu hassasiyetine dikkat çeken bir başka atasözümüze göre “*bıçak yarası geçer(onulur), dil yarası geçmez(onulmaz).*” Gönül kırmak kolay, fakat tamir etmek zordur. “*İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez, tatlı dilinden başka nesi var*”, “*tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır*” gibi atasözlerimiz, insanın bu en hassas tarafına dikkati çekmektedir. Gönül şâiri ve ozanı Yunus Emre de bu konuda:

“Bir kez gönül yıktın ise, bu kıldığın namaz değil.

Yetmişiki millet dahi, elin yüzün yumaz değil.”²⁶

dörtlüğü ile insan gönlünün kırılmasına ne Allah’ın ne de insanların razı olacağını, dolayısıyla da bu konuda hassasiyet gösterilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

ölümsüz olmanın asıl sebebi budur. (Descartes, Ahlak Üzerine Mektuplar, Terc: Mehmet Karasan, MEB: Yayınları, İstanbul, 1989, s. 101.)

Bu konuda İbn- Sînâ ile Descartes arasındaki farka gelince: Descartes, ruhla bedenin fonksiyonlarını çok kesin çizgilerle birbirinden ayırarak tam bir dualizm sergilerken İbn-i Sînâ, bedenin fonksiyonlarının, ruha bağlı olduğunu ve ruh olmadan bedenin hiç bir canlılığı olamayacağını belirtmektedir. Descartes’a göre bedene canlılığını kan verirken, İbn-i Sînâ’ya göre ruh vermektedir. Dolayısıyla İbn-i Sînâ’da ruh-beden dualizminden söz etmek pek mümkün görünmemektedir.

²⁶ Yunus Emre Divanı, Hazırlayan: Faruk K. Timurtaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 91, 131/1.

İnsan diğer varlıklara göre daha kompleks bir yapıya sahiptir. O, ne sadece hiç bir arzu ve isteği olmayan bir ruh, ne de sadece yiyen, içen, dolaşan, çoğalan bir bedendir. O, duyuları yanında duyguları da olan bir varlıktır. Yerine göre çok acımasız ve yıkıcı olabilen insan, yerine göre de bir karıncayı bile incitemez. Bazen en büyük zorlukları bile aşmada çok yetenekli iken bazen de olaylar karşısında çaresiz kalabilmektedir. *“İnsan kâh olur dağı kaldırır, kâh olur darıyı kaldıramaz”* atasözü insanın bu çift kutuplu yönüne dikkati çekmektedir.

İnsanlar, fiziksel yapı itibariyle Aristoteles’den nakledildiği gibi elleri olması ve bu ellerini çeşitli işler için kullanabilmesi, vücudunun dik olması ve başını vücudunun en üstünde taşıması itibariyle birbirlerine benzemelerine rağmen,²⁷ psikolojik bakımdan birbirlerinden tamamen farklıdırlar. Zira her insanın, bulunduğu ortama ve aldığı eğitime bağlı olarak sonradan kazandığı huy ve karakterinin birbirinden farklı olması gayet tabiidir. Dolayısıyla da her insanın değişik bir karakter yapısı ve kişilik özellikleri vardır. *“İnsan çeşit çeşit yer damar damar”* ve *“O, soyu bir, huyu bin olan”* varlıktır. Huy ve karakter bakımından aynı olan hiç bir insan gösterilemez. Bundan dolayı, insanların olaylara bakış açıları da farklı olacaktır. *“Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır”* atasözü insanların, yaptıkları işlerde, farklı karakter yapılarına bağlı olarak ortaya çıkabilecek olan metodik farklılıklara dikkat çekmektedir.

Yaşanan hayatın zorluklarına, acılarına, kederlerine, ızdıraplarına rağmen yine de insanlarda hayata bir bağlılık ve yaşama isteği vardır. Öyleyse, hayatın anlamı nedir? Daha doğrusu, yaşadığımız dünyada karşılaştığımız sıkıntılar veya zevkler karşısındaki tutumumuz ne olmalıdır?

²⁷ Birand, Kâmuran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1964. s. 79.

Felsefe Tarihi'ne baktığımız zaman bu soruya değişik cevaplar verildiğini görüyoruz: Epikürizmin hayata bakışı olabildiğince kederden uzak yaşayıp hayattan doyasıya zevk almaktır. Hazzı, bütün eylemlerimizin gayesi olarak gören Epikürçüler, acı karşısında kayıtsız kalmak yerine bu acıyı yenmenin yollarını bulmayı da ihmal etmemişler ve tam bir hedonizm ortaya koymuşlardır²⁸. Bundan önce Kyreneliler de, sonunda acıya dönüşebilecek zevklerden uzaklaşıp daha akılcı bir zevkçilik anlayışı sergilemişlerdir. Onlara göre mutlu bir hayat, zevki mümkün olduğunca çok, acı ve kaygusu ise mümkün olduğu kadar az olan hayattır. Bu itibarla acılardan veya kedere götürebilecek hazlardan uzak durmak gerekir²⁹. Epikürçüler ve Kyreneliler birbirine yakın görüşler ileri sürerken Kynikler, hazza ve acıya eşit mesafeli bir tutum belirlemişlerdir. İnsanın gerçek mutluluğunu, onun iç huzuru ve bağımsızlığında arayan Kynikler, bunun yolunun da insanın istek ve içgüdülerine hakim olmaktan geçtiğini, gerek zevk ve gerekse acıya karşı tam bir ilgisizlik duymakla bunun başarılabileceğini ifade etmişlerdir³⁰. Bu hususta Stoalıların görüşleri de Kyniklerle benzerlik arz etmektedir³¹.

Buna göre, insanlar, ya hazlarının peşinde koşarak mutlu olabilirler ya da hazlara ve acılara bigâne kalarak hayatın, zevkleri de dahil olmak üzere her şeyinden el etek çekerek mutlu olabilirler. Bu iki aşırı tutumdan her ikisi de gerçek anlamda insanı mutlu etmeye yetmeyebilir. Birinci durumda insan, aşırı haz ve zevklerle doyuma ulaştıktan sonra doyumsuzluk noktasma varır ve bu da insanı huzursuzluğa götürür. Sonunda acıya dönüşebilecek hazları terk etmek de probleme çözüm getirmeyebilir; zira insan, merak eden varlık olarak, yapmamaya karar verdiği şeyler hususunda, tekrar aynı istek ve arzulara veya bunların sonucu

²⁸ Akarsu, Bedia, Ahlâk Öğretileri, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s. 80-81

²⁹ Birand, a.g.e., s.41; Cevizci, Ahmet, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Bursa, Asa Kitabevi, 1998, s.76-77; Erdem, Hüsameddin, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Konya, Hü-Er Yayınları, 2000, s. 200-201.

³⁰ Birand, a.g.e., s. 40; Cevizci, a.g.e., s. 79; Erdem, a.g.e., s. 197-198.

olan eyleme dönebilir. İkinci tutum ise insanın hayata küsmesine sebep olabilir. Çünkü hayat, acıların ardından zevklerin gelmesiyle anlamlı hale gelir ve hayatı çekilir hale getirir.

Şüphesiz, her insanın hayattan bir takım beklentileri yahut endişeleri vardır. Aşırı haz da, aşırı keder de insanı mutsuzluğa götürdüğüne göre mutluluğu yakalamanın yolu nedir? Bu hususta Aristoteles'in görüşü bir çözüm önerisi gibidir. Aristoteles, her türlü istek ve yapıp etmelerimizde aşırılıklardan -hem pozitif, hem de negatif anlamda- uzaklaşmayı ve ılımlı tutum takınmayı, doğru olan orta noktayı bularak ona göre isteme veya eylemde bulunmayı kabul etmektedir.

Bu konuda Türk atasözlerinin konuya bakışına gelince: İnsan hayatında sevinçlerle kederlerin, zevk ve lezzetlerle acıların bir arada bulunduğu bir gerçektir. İnsanı mutsuzluğa götüren, iki farklı olgudan birinin fazlalaşması veya azalmasıdır; dengenin bozulmasıdır. Konu ile ilgili atasözlerine bakıldığında hem aşırı zevk ve isteklerden, hem de aşırı kederlerden uzaklaşmanın tavsiye edildiği görülmektedir. Normali aşan istek ve arzuların, sonunda hüznün ve kedere dönüşeceği, fazla hüznün ve kederde ısrar etmenin ise nihayetinde insan hayatını sona erdireceği vurgulanmaktadır.

Birinci tutuma, yani aşırı istek ve arzuların insanı mutsuzluğa götüreceği durumuna uyan atasözlerine örnek olarak şunları sıralayabiliriz: “*Sevincin azı karar, çoğu zarar*”, “*Çok isteyen belasını ister*”, “*Taşkınlığın sonu şaşkınlıktır*”, “*Çok azan kendi başını yer*”, “*İnsan azmayınca belasını bulmaz*”, “*Deli deli akını, bura bura tıklarlar*”.

³¹ Bkz. Birand, a.g.e., s.97-98; Erdem, s. 298-299.

İkinci tutum olan aşırı kederin neticesini bildiren atasözlerine örnek olarak da “*Gam ile kasavet ömür törpüsüdür*”, “*Duvarı nem, insanı gam yıkar*”, “*Acılı başta akıl olmaz*”, “*Ağacı kurt, insanı dert yer*”, “*Dert gider, amma yeri boş kalmaz*”. Aşırı kederli ve üzüntülü olmanın sonucunun hiç de iyi olmadığını belirten bu atasözlerini bugünün tıp ve psikolojisi de doğrulamaktadır. Günümüzde pek çok onulmaz hastalığın arka planında sıkıntı, üzüntü ve kederlerin kısaca stresin bulunduğu bilinmektedir.

Ancak yine bilinen bir gerçek de hayat devam ettiği sürece insan, sevindirici durumlardan haz alacak, üzüntülerden de acı ve keder duyacaktır. Zira atasözümüze göre “*Dağ başı dumandan, insan başı yamandan kurtulmaz*”. Ama acı ve ızdırapların derece ve ölçüleri eşit olmayabilir; “*Beterin beteri var*”, “*Dağdan üstün dağ varmış, dertten üstün dert varmış*” atasözlerinde bildirildiği gibi.

Keder ve sevinç gibi birbirine zıt olan şeyler bir arada bulunamazlar; ancak birbiri ardından gelemeyecekleri de söylenemez. Zıtlar, birbirlerini tanımlayamasalar da anlaşılmaalarını sağlayabilirler; biri olmadan diğerrinin ne olduğu anlaşılamayabilir. Tıpkı çirkinlik olmadan güzelliğın, kötülük olmadan iyiliğın anlaşılmması gibi, haz olmadan acı, acı olmadan da haz tanınmaz. “*Zahmet olmazsa, lezzet bulunmaz*”, “*Bela çekmeyince, bal yenmez*”, “*Cefayı çekmeyen, sefanın kadrini bilmez*” gibi atasözlerimiz, bunun en güzel ifadeleridir.

Sıraladığımız ve buraya almadığımız daha bir çok atasözlerimiz, adeta keder, acı ve hüznünlü zamanlarda bile mutluluğaya yol arar niteliktedirler. “*Bütün acılar ilaçtır*” atasözü de bunu gösteriyor. Bir takım sıkıntılar, insanı mutsuz edip, kendini bırakmasına ve hayattan zevk almamaya götürebilir. Bunu önlemek için de atasözlerimizbazı formüller önermiştir. Her sıkıntının sonunun mutlaka iyi

neticeleneceğini ve sabırlı davranılmasını belirten bu türden atasözlerimiz, sanki bir Polyanna mekanizması³² ortaya koyar gibidir. “*Derdi veren, dermanını da verir*”, “*Her kışın sonu yazdır*”, “*Kara günün ömrü az olur*”, “*Allah, kulunu darda bırakmaz*”, “*Allah, gümüş kapıyı kaparsa, altın kapıyı açar*”. Bunlar ve bunun gibi atasözlerimiz, insanın yaşama sevincini destekleyip, her hal ve şart karşısında ümitli olunması gereğini vurgulamaktadırlar. İnsanı hayata bağlayan, yaşatan, hayatı sevdiren; ümitleridir. Ümitleri ve beklentileri olmayan insanın yaşama şevki kırılmış, hayata bakışı olumsuzlaşmıştır. “*İnsanı ümit, deveyi hamut yaşatır*” atasözü bunu göstermektedir. Ümitleri olan insan, iyimserdir, mutludur; ümitlerini kaybetmiş insan kederli ve mutsuzdur. Ümit, hayatı çekilir hale getirmekte, günlük sıkıntı ve kaygıların bütün hayatı etkilemeyecek şekilde ortadan kaldırılması sonucunu doğurmaktadır. Çünkü hayat akıp giden bir süreçtir ve her an değişiklikler yaşanmakta, en kötü haller bile bir anda iyi durumlara dönüşebilmektedir. “*Gün doğmadan neler doğar*”, “*Çıkmadık canda ümit vardır*”, “*Allah’tan ümit kesilmez*”, “*İnsan bir ümitle doğar, bir ümitle ölür*” gibi atasözlerimiz, insanın hayata bakış tarzının optimist (kötümser) olması ve hatta ölürlen bile ümitsiz olunmaması gerektiğini en güzel şekilde anlatan ifadelerdir.

Görülüyor ki atasözlerimizde, İlk Çağ ahlâk felsefesinin ele aldığı tutumlara benzer ifade tarzları bulunmaktadır. Bu durum, Türk insanının millî yapısının ve millî kültürünün, milletçe inanış ve düşünüşün, başka bir ifadeyle millî değerlerin bir yansımaları olarak gördüğümüz atasözlerinde, aynı zamanda ahlâk felsefesinin evrensel niteliklerin de bulunduğunu, bu bakımdan millî değerlerin evresel boyutlardan soyutlanamayacağını da göstermektedir. Atasözleri, yaşanmış tecrübelerle dayandığı için, aynı zamanda pratiğe de yöneliktir; sadece

³² Polyanna mechanism (Polyanna mekanizması), kişinin, aksine kanıtlara rağmen, herşeyin güzel, insanların iyilik dolu olduğuna inandığı, bir savunma mekanizmasıdır. Bkz. Burak, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 610. Mutluluk oyunu olarak da bilinmektedir.

olaylarda kalınmayarak, problemlerin nasıl çözüleceği önerilerine de yer verilmektedir.

4. İnsanın Değeri:

Felsefede, insanın diğer varlıklardan farklı konumlarda olduğuna işaret eden bazı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ontolojik, bir kısmı da etik bakımdan yapılan değerlendirmelerdir. Türk atasözlerinin insanın değerine ilişkin tutumu, daha ziyade ahlâkî bakımdandır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli tarafının akıl olduğu hususunda neredeyse herkes görüş birliği içindedir. Akıl, insanın ahlâkî bakımdan ulaşmak istediği ve fakat elde edilmesi oldukça zor görünen bir merhale olan ‘insanlık’ değerine ulaşmada, önemli bir konumdur. “*Adam, adam demekle adam olmaz*” atasözünde sözü edilen adamlık, yani insanlık, insanî değerlere sahip olmak, şüphesiz ontolojik bakımdan ele alınmamakta, aksine ahlâkî bir bakış ortaya konularak, adam olma sürecinde, sözden ziyade tavır ve davranışların önemine işaret edilmektedir. Öyleyse atasözlerimize göre adam olmanın, başka bir ifadeyle insan olmanın şartlarından biri de ahlâk kurallarına uymaktır. Bu ise, dinin ve toplumun koyduğu ahlâkî kurallara uymanın yanında, aklın gerektirdiği ahlâk kaidelerine uymayı da gerektirir. Söz gelimi aşırılıklardan kaçarak itidalli davranışlar geliştirmede olduğu gibi. Burada akıl, insana, akla uygun görünen ahlâk kurallarına uymasını istemektedir.

İnsanın değerini yücelten hususlardan biri, verilen sözün yerine getirilmesidir. Bir atasözümüzde “*İnsan sözünden, öküz boynuzundan tutulur*” denilmekle insanı insan yapan unsurlardan birinin de söze duyulan güven ve verilen sözün yerine getirilmesi olduğu vurgulanmaktadır. “*Adam, sözünden*

bellidir, “*Adam odur ki sözünden dönmeye*” gibi atasözleri de bunu tekid etmektedir.

İnsanın ahlâkî bakımdan değerini yükselten hususlar arasında, yerine göre söz söylemek, davranışlarını kontrol altında bulundurmamak, doğru söylemek, dürüst olmak gibi hususlar vardır. “*Az söyle öz söyle*”, “*Az söyleyen anılır, çok söyleyen yanılır*”, “*Az söyleyen çok rahat eder*”, “*Sofrada elini, mecliste dilini kısa tut!*”, “*Bir söyle iki dinle*” gibi atasözleri konuşmamayı değil, yerine göre konuşmayı ve konuştuğunu dinletmeyi tavsiye eder mahiyettedir. İnsanı erdemli ve saygın yapan, her söze karışması ve çok bilmişlik tavrı sergilemesi değil, az fakat öz sözle çok şey anlatmasıdır. “*Çok bilen çok yanılır*” atasözü bunu anlatmak içindir. “*Sözümü bil, pişir; ağzını der, devşir*”, “*Söz gümüşse, sükut altındır*” atasözleri, sözün dikkatlice seçilip kullanılması gereğini gösteriyor. Çünkü “*Söz, yaş deriye benzer, nereye çekersen oraya gider*”. İnsanın başına her iş sözlerinden dolayı gelir. Bu bakımdan Hacı Bektaş-ı Velî’ye ait olduğu bilinen “*Ele, bele, dile sahip ol*” unmasına³³ dair mesajı dikkat çekicidir.

“*İnsanın izzeti de elindedir, zilleti de*” atasözü, insanın kendi değerini yine kendisinin tesis edeceğini gösteriyor. Davranışlarını kontrol altında tutabilen insan, sosyal konumunu kendisi belirler. “*Ağır ol batman gelesin*”, “*Ağır taş yerinden oynamaz*”, “*Hafif çalıyı yel alır, ağır çalı yerinde kalır*”, “*Ağır ol molla desinler*” gibi atasözlerimiz, insanın önce kendisine saygı duyması gerektiğini, bunun sonucu olarak başkalarının da saygısını kazanacağını gösteriyor. Bu, aynı zamanda insanın kendisiyle uyumunu da ortaya çıkarıyor.

³³ *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi, Alevilik Maddesi*, (Ethem Ruhi Fiğlalı), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s.22; Erdoğan, Kutluay, *Alevi-Bektaşî Gerçeği*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, 3.baskı, s.214.

Atasözlerimizde insan, değer verilmesi gereken bir varlık olarak nitelenirken, insanın ve insanlığın kıymetinin ancak, insanlık normlarına uygun olanlar tarafından anlaşılabilceğı ifade edilmektedir. “*İnsanın kıymetini insan bilir*”; “*İnsan olmayan, insan kadrini bilmez*” gibi.

İnsanlık, mutlak anlamda kullanıldığında yüce bir değer olarak ifade edilmesine rağmen, birey olarak insanların iyi olanı da kötü olanı da vardır. Türk atasözlerine bakıldığında da asıl olan insanı iyi olarak görmektir. Fakat âlemde iyinin yanında kötünün de bulunduğu gibi, insanın da iyisinin yanında kötüsü de bulunmaktadır. İnsanı kötüye ve kötülüğe sevkeden sebepler arasında maddî imkanların yetersizliği gelmektedir. Bir atasözümüzde, “*İnsanın kötüsü olmaz, meğer ki züğürd ola*” denilerek bu hususa dikkat çekilmiştir. İnsanlar arasındaki münasebetler, özellikle menfaate dayalı ilişkilerde her zaman iyi yönde gelişmez. “*Mal canın yongası*”dır; bu yüzden insanlar, maddî hususlarda hassas davranarak olumsuz tutumlara girebilmektedirler. Ancak mal, bir başka atasözüne göre aynı zamanda “*İnsanın düşmanıdır*”; çünkü “*Mal anayı kızdan ayırır*”. Ana ile kız arasına bile giren maddiyat, başkası söz konusu olduğunda daha sert tutumlara yol açmaktadır. Bundan dolayı, “*İnsanoğluna güvenilmez*”. Bu anlamda atasözlerimiz, insanların birbirleriyle pragmatik ilişkiler kurmalarının yanlışlığına işaret etmektedir. İnsanların birbirine güvenmesi, sosyal hayatın sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi açısından önemlidir. Ancak belirtmeye çalıştığımız faydacı tutumlar, insanların birbirlerine olan güvenini sarsmaktadır. Buna dikkat çeken bir atasözümüzde, “*güvenme dostuna, saman doldurur postuna*” denilmiştir; çünkü “*insanoğlu çiğ süt emmiştir*”.

Çoğu zaman kendisiyle bile barışık olmayan insan, iç kaygılarını bazan dışa yansıtmakta ve çatışmalar yaşanmaktadır. Thomas Hobbes, insanın içinde bulunduğu doğal ortamda, birbirlerine karşı savaş halinde bulduklarını ifade

etmek için “*insan, insanın kurdudur(düşmanıdır)*”³⁴ diyerek bu gerçeği dile getirirken, yalnızca insandaki düşmanca duyguları öne çıkarmaktadır. Oysa insanın iyi bir yönü de vardır; bir atasözümüz bunu, “*insan insanın rahmanı, insan insanın şeytanı*” diye formülleştirerek insanların birbirlerine hem iyilik, hem de kötülük yapma temayülü içinde bulduklarına dikkat çekmektedir. Esas olan iyilik, dürüstlük, hak ve adalet olmasına rağmen “*insanoğlundan her şey umulur.*” Bu yüzden, insanların çeşitli hak ve özgürlüklerinin yine insanlar tarafından ihlâl edilebileceği endişesinden yola çıkılarak ahlâk, hukuk, devlet vb. kurumlar, meydana getirilmiştir.

İnsanlar, toplumsal varlık olmaları bakımından birlikte yaşamak, yardımlaşmak ve birbirlerine güvenmek zorundadırlar. İnsan, yaratılış itibarıyla diğer varlıklardan üstün olmasına rağmen, bütün mümkünler gibi, sonlu bir varlıktır. İnsanın hem sonlu oluşu, hem de yukarıda izah etmeye çalıştığımız çıkar kavgaları dikkate alınarak “*insana dayanma ölü, duvara dayanma yıkılır*” atasözü söylenmiştir. Bununla birlikte her türlü olumsuzluğa rağmen yine de insanlar bir arada yaşamak ve birbirlerine katlanmak zorundadırlar. Platon, Fârâbî ve İbn-i Haldûn’un da belirttiği gibi toplum bir organizma gibidir.³⁵ Dolayısıyla hayatın her aşamasında “*insan insana lâzım olur*”. Bu yüzden insanların birbirlerine yardımcı olmaları, dayanışma içinde bulunmaları gerekir. Kendisiyle başkaları arasında kopukluk değil, devamlı bir irtibat bulunur. Bu bağlılık çerçevesinde yapılan iyilik ve yardımların da karşılık gözetilmeden yapılması gerekir. “*İyilik yap denize at, balık bilmezse Hâlık bilir*” atasözümüz, bu hususa dikkat çekerken, “*İyilik eden*

³⁴ T. Hobbes’un bu ifadesi Latince’ye “*homo homini lupus*” şeklinde tercüme edilmiş olup, Hobbes tarafından “*insan insanın düşmanıdır*” şeklinde kullanılmıştır. Bkz. Hobbes, Thomas, *Leviathan*, <http://www.constitution.org/th/Leviatha.txt...>, Chapter XIII.

³⁵ Efiatun, Devlet, Terc: Eyüboğlu, Sebahattin/Cimcoz, M. Ali, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999, 441c, 435e, 462c-d; Farâbî, Ârâu Ehli’l-Medineti’l- Fâdila, s. 120-122; İbn-i Haldun,

unutmalı, iyilik gören yadettmelidir" atasözümüz ise iyilik gören kimsenin de nankörlük etmemesini öğütlemektedir. Atasözlerimize göre iyilik, genellikle iyilikle karşılık bulur. "*İyilik eden iyilik bulur*", "*İyilik eden kemlik bulmaz*" gibi atasözlerimiz bunu özlü olarak belirtiyor. Asıl olan da budur. Ancak faydacı tutumlar, burada da ortaya çıkar; zira "*İnsan nisyandan hâli olmaz*", yapılan iyilikleri unutabilir. Bu bakımdan "*İyiliğe kemlik âlemde olagelmiş, olagider*" atasözü söylenmiştir. İşte bu unutmaya durumundan dolayı, "*İnsana çok iyilik yaramaz*". Eğer "*İnsanoğluna iyilik yarasa, sarı öküze bıçak olmazdı*". Buna rağmen yine de iyilikten uzaklaşılması gerektiği, "*İyilik gibi âlemde sermaye olmaz*" atasözüyle tavsiye edilmekte, hatta karşılığında kötülük görülsün bile iyilikte devam edilmesi ölçüsü konulmaktadır. "*İyiliğe kötülük şer kişinin kârı, iyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı*" atasözü, yukarıda saydıklarımıza ilâve olarak insanlığın ölçülerinden biridir.

Buna göre, atasözlerimizde asıl tavsiye edilen, iyiliktir; iyi ve topluma yararlı insan olmaktır; yapılan iyilikle övünmemek, yapılan iyiliğe ve hatta kötülüğe bile yer gelene kadar iyilikle karşılık vermektir. İyi insanlardan oluşan, kimsenin birbirlerine zarar vermediği bir toplum modeli oluşturmak isteyen Türk milleti, bu özlemini ütopyalarda aramak yerine, sözlerle ifade ederek hayata aktarmış ve iyiliğin hakim olduğu bir toplum oluşturmayı hedeflemiş, hatta uygulayıp yaşadıklarını da ata sözleri olarak ifade etmiştir. Zira ata sözleri hem olanı ortaya koymak, hem de bu olanların gelecekte devamını sağlamak gibi bir amaca yönelik olarak söylenmiştir. Yapılan iyiliği bilmeyenin tanımı da atasözlerimizde yerini almıştır: "*İyilik bilmeyen, adam sayılmaz*".

Bu atasözlerimize göre insan yaşarken, birey olarak kendisiyle uyumlu olduğu gibi, toplumla da bir entegrasyon içinde bulunmaya gayret etmelidir. Bu tutum insana, dünyadaki mutluluğun kazanılmasında fayda sağlayabileceği gibi, ölüm sonrası hayat olarak nitelediğimiz ve inandığımız ahiret hayatındaki mutluluğun elde edilmesinde de katkı sağlayacaktır. İnsan, karşılaşacağı en son ve değişmez gerçeğin ölüm olduğunu ve ölümün, yaşamak kadar gerçeklik ifade ettiğini bilerek hayatını tanzim ederse, yaşadığı hayatı ve yaşarken elinde bulunan değerlerin anlamını daha iyi değerlendirebilir. Atasözlerimizde de belirtildiği gibi “*Ölüm bir devedir ki herkesin kapısına çöker*”, ölümle karşılaşmayan hiç bir insan gösterilemez.

Bununla birlikte insan, elinde bulunan birçok nimetin farkına varamaz; o şeyden uzaklaşınca değerinin farkına varabilir. Bunun gibi yaşarken değerini bilemediğimiz insanların, hele de büyüklerin kıymetini, sonradan anlarız. “*İnsan ölünce kıymeti bilinir*”, “*Gözü yumulunca kadri bilinir*” gibi atasözlerimiz, her işin vaktinde iyi olacağını göstermek açısından önemlidir. “*İki kere ölünmez*”, “*Öbür dünyaya gidip de gelen yok ki*” atasözlerimizde de belirtildiği gibi ölen, bir daha geri gelemeyeceğine göre insanlara saygı, yaşarken gösterilmelidir.

Ölümle yalnızca insanın bedeni ortadan kalkar. İnsanın ölümünden sonra yaşamasını sağlayan, hayatta iken yaptıklarıdır. “*Er ölür meydan kalır, yiğit ölür, şan kalır*”.

“*Ölümün ilacı yoktur*”, “*Ölümün elinden kimse kurtulamaz*” atasözlerimiz ölüme çare bulunmadığını ve vakti gelen herkesin, bunu tadacağını gösteriyor. Mademki herkesin sonu ölümdür, öyleyse “*Ölenle ölünmez*”. Zira hayat devam etmektedir. Ölenin ardından hayata küsmek, hayattan uzaklaşmak anlamına gelir. Bu ise istenmeyen bir durumdur. Ölüme rağmen insanlar, eserleriyle yaşadıkları

gibi, ölümler aynı zamanda bir kısım ayıpların, yanlışlıkların unutulmasını da sağlar; “İnsanın ayıbını bir avuç toprak örter” atasözünde olduğu gibi.

O halde insan, yerine göre çok rahat anlaşılabilen, fakat bazen asla anlaşılabilen, duyguları, sınırsız arzu ve istekleri olan bir varlıktır. Bu doyumsuz istekler, atasözümüzde de belirtildiği gibi son bulur: “İnsanın gözünü bir avuç toprak doyurur.”

S o n u ç:

Her milletin kendine has bir düşünce yapısı, bir folklorü, edebiyatı, sanatı, hatta bazı toplumların kendine has felsefesi vardır. Tarihin derinliklerine kadar giden uzun geçmişle Türk milletinin de kendisine has, eskilerin deyimleriyle nev’-i şahsına münhasır diyebileceğimiz geniş bir kültürü vardır. Buengin kültür içinde daha ziyade edebî tavır, hatta sözlü edebiyat döneminde destanlar öne çıkmıştır. Bununla birlikte Türk insanı, kendine has bir düşünce ve duygu dünyası oluşturmayı bilmiştir; bunun sebebi, insanımızın olaylara, hayata, dünyaya, evrene, maddî-manevî bütün varlıklara bakışı ve takındığı tavrın, ince düşünülmüş bir mantık silsilesine ve duygulara göre şekillenmiş bir halk felsefesi oluşturmuş olmasındandır. Bu tablo, daha ziyade Türk edebiyatı ve folklorü içerisinde değerlendirilmeye alışılmış olan Türk atasözlerinin, felsefeye göre de değerlendirilmesi gerektiğini açığa çıkardığı için böyle bir çalışma denemesinde bulduk. Bir Türk felsefesinin oluşması ve gelişmesi bakımından edebiyatımızda klasikleşmiş eserlere, destanlara, anonim türden her türlü esere, sözlü ürünlere ve nihayet atasözlerine bakmak ve onlardan evrensel mahiyette fikirler üretmek gayretinde olmamız gerektiği kanaatinden yola çıkarak bu çalışmayı ortaya koymaya çalıştık. Nitekim, Batılı filozofların bu yoldan bir takım felsefeler

ürettikleri bilinmektedir. Bizim edebiyatımız ve folklorümüz bu açıdan oldukça zengindir.

Atasözlerinin yaşanmış tecrübelerin birer ürünü oldukları gerçeğinden hareketle Türk insanının dünyaya ve hayata bakışının deneme yanılma yöntemli olduğu söylenebilir. Nitekim burada sözünü etmediğimiz bir kısım atasözlerinin tam aksi istikamette söylenmiş olanlarının da bulunması, tecrübe noksanlığına ve yeterince denenmeden söylenmelerine bağlanabileceği gibi, birbirine zıt nitelikli atasözlerinin bulunması, onları oluşturan kaynak ve şartların doğasından da gelebilir; hatta farklı zamanlarda farklı tecrübelerin birer yansıması olarak söylenmiş olmaları da muhtemeldir. Zira atasözleri, halkın hayat tecrübelerinden geriye kalan izlerdir. Tecrübelerin öznesi, nesnesi, şartları, zamanı ve amacı aynı olmadığından dolayı, sonuçlarının da aynı olması beklenemez.

Diğer taraftan atasözlerimizde görülmektedir ki tecrübeler aklileştirilerek ve genelleştirilerek söylenmiştir. Buraya aldığımız ve çoğunlukla bu nitelikte olduğuna inandığımız atasözlerinde de görülüyor ki atasözleri, insana, onun duygu, düşünce ve fiillerine gerçekçi bir tarzda bakmaktadır. Türk milletinin, insana nasıl baktığını anlamanın yolunun, anonim eserlerden geçtiğini daha önce belirtmiştik. Buna göre milletimizin hayata ve olaylara bakışının, bir taraftan tecrübeler ve hayatın gerçeklerine, diğer taraftan da akılcı bir yaklaşıma bağlı olduğu, uçarı ve gelip geçici istek ve heveslerin fazla iltifat görmediği, dolayısıyla da empirist-rasyonalist bir çizgi dahilinde bulunduğu söylenmesi mümkündür.

Bütün bunlardan sonra, son söz olarak, atasözlerinin folklorik açıdan edebiyatın alanı ve konusu içine girmeleri söz konusu olmakla birlikte, onların anlamlandırılması ve yorumlanmasının, felsefenin alanına girmesi ve bu değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğunun söylenmesi de yanlış olmasa gerekir.